

НОВАК ЖИВКОВИЋ

**ПРИЛИЧКИ КИСЕЉАК
ОТКРИВАЊЕ И ПРИВРЕМЕНО УРЕЂЕЊЕ**

Прилички кисељак, у срезу моравичком округа ужичког — како се некад лоцирало његово „местоположеније“, остао је, као мање извориште минералне воде, прилично дуго непознат широј јавности у Србији. И после укључења овог дела Старог Влаха српској кнежевини, није се за тај кисељак дуго знало. Постојао је и други разлог, осим мале снаге извора, да остане по страни. То му је доносио и сам положај. Минерална вода је извирала у једној стешњеној долини ван насеља и подаље од путева. Главни друм долином Моравице пролазио је источно на пола часа пешачког хода удаљен; побочни каравански пут од Ацина брода за Катиће и даље, избегавајући мочварну долину, обилазио је венцем и извориште, о коме је реч, остављао по страни.

Из онога што се касније записало излази да је Прилички кисељак лежао у једном брдском склопу, потпуно обраслом шумом. Ово, очигледно, сведочи само и један поглед на најближу околину која, и ако је прилично лишена некад богатог шумског покривача, упорно истрајава у својој врлетности. Минерална вода, нерегулисана и пре-

пуштена себи, мешала се са кишницом и потоком, па је и због тога остајала незапажена. Могла је бити позната само житељима најближе околине, који су је обдржавали можда са неком малом оградом или дрвеном стублином — шупљим стаблом укопаном на самом излазу жице киселе воде. То је био одвајкада начин уређење сеоских извора. Такву дрвену стублину затекао је и учртао један инжењер када се овде појавио почетком осме деценије прошлог века.

Још једна чињеница указује да ова минерална вода ни у дубљој прошлости није била позната ни шире коришћена. За разлику од неких сличних извора и бања по Србији (турски називаних „илицама“ или „аузима“), које је сељачка раја скривала и затрпавала како би избегла турске тефериче и намете око издржавања, овде нису откривени ни трагови неког ранијег коришћења. Нема остатака ни каптаже, ни доводних цеви, ни подзида, ни грађевина. Најближи мештани никад не би ни предузимали такве радове — скупе и срачунате на сталнију употребу и дуговременост. А пошто ничега трајног није било овде из прошлости, народ је остављао и овај извор онаквим какав је, без икакве жеље да нешто ту побољша — до бољих времена.

Године 1835 — што значи убрзо пошто се овај старовлашки крај отргао испод турске власти, указала се могућност да се о овом лековитом извору дозна нешто више и да се глас о њему даље разнесе. Та могућност није дошла до свог остварења и таква прилика је пропуштена за дуги низ година.

Српско правитељство, што је тада значило Упратителни совјет, или, још тачније, кнез Милош, позвало је барона Жигмунда Августа Хердера, управитеља рудокопства из Фрајбурга у Саксонији. Овај „искусни рудар и природознаатељ“ примио је задатак да обиђе Србију, испита њена рудишта и минералне воде, па о томе поднесе стручни налаз. Барон Хердер, тада сигурно признат у својој земљи стручним за овакав посао, одазвао се позиву и дошао у Србију. Путовања и испитивања је почео на источном крају земље, а 19. октобра те године нашао се у Чачку. Српска власт са своје стране чинила је што је могла да Хердеру путовање буде што угодније а њој кориснији резултати истраживања.¹

Барон Хердер се у Чачку задржао три дана. Овде је извршио, према подацима из његовог списка а што касније наводи и Тих. Р. Ђорђевић, испитивања над прибављеним узорцима са шеснаест изворишта минералних вода у Србији.² Узорци минералних вода добављени су, између осталих, из Рибарске бање, Јошаничке бање, Бу-

ковичке киселе воде. Из непосредне околине Чачка прибављени су и дати на испитивање узорци из села Бањице, Трнаве и Жаочана.³ Ови узорци су морали доспети пред барона Хердера старањем људи из локалне власти, који су већ, са вишег места, били упознати по каквом задатку путује овај страни стручњак.

Међу прибављеним узорцима минералних вода није било попиљке из села Прилика. Ово изостајање се догодило више из нехата него из неупозорености или незнања. Управитељни совјет је већ раније упозорио окружну власт у Ужицу, како сведоче очувана документа, на долазак Хердеров. Уз то је морало ићи и упозорење да му се прибаве и предају узорци оних руда и минералних вода из места која леже ван његове предвиђене маршруте. Таквом позиву се одазвао старешина моравичког среза Симо Јаковић — али због нечега — са закашњењем. Он је послао преко Окружног исправничества у Ужицу (како се онда званично називала окружна институција власти замењујући ранији назив магистрата) „две стакле слане воде“ и са овим још „једну тестијцу оне воде на којој се црвена пена купи“. Али, узорци из моравичког среза нису стигли на право место, ни затекли барона Хердера у Ужицу, нити одаслани за њим према Дрини, већ упућени — Управитељном совјету⁴ Тамо се они и изгубили, без икаквих испитивања или ма каквих даљих обавештења.

Треба напоменути да се из сачуваних података не може знати са којих извора потичу ти залутали узорци минералних вода. Имена места била су означена или на самим посудама или на пропратном Јаковићевом акту — највероватније и на једном и на другом. Да узорци нису стигли до своје намене, посредно сведочи и сам барон Хердер, пошто у свом спису не наводи ниједан назив места или извора из моравичког среза.⁵ На тај начин је тада промакла могућност да се што више дозна и чује о Приличком кисељаку. Овај је остављен да траје у својој запостављености.

*

Било је потребно, при спором развоју државе, да протекну пуне две деценије до новог озбиљнијег погледа богатства у минералним водама. За то време нека лечилишта добила су своје потврђење у јавности, или ојачала ако су га већ и имала (Брестовачка бања или Буковичка минерална вода). За друга се, ипак, знало, мада ништа још није доприносило њиховом унапређењу, а трећа су чекала да тек буду откривена. Доктор Емерих Линденмајер, дуго-

трајни начелник санитетског одељења при Попечитељству внутре њих дела, прикупљао је и сабрао све тада расположиве податке о о минералним водама у Србији и о њима објавио књигу.⁶ Ту је дао претходно систематизовани преглед минералних вода по њиховим природним својствима. Уз објашњења о употреби и лековитости таквих вода, доктор Е. Линденмајер је дао и поименице класифицирана тада позната лечилишта у Србији. Овај високи државни чиновник, који је по својој функцији био највише позван да буде упознат са бројем и стањем свих ових лечилишта, није ни знао ни поменуо Прилички кисељак. То указује да од времена када је пролазио барон Хердер није у јавности ни било помена о Приликама. Истина, новијих је података за подручје југозападне Србије већ и било, пошто у Линденмајеровој књизи има нешто што није записано код Хердера. Он говори о Овчар-бањи, која је тада припадала манастиру Благовештењу.⁷

Први објављени податак о Приличком кисељаку потиче из 1858. године. Стојан Обрадовић, члан Суда окружија ужичког, познат и као културни радник, саоснивач читалишта у овом месту, живо се интересовао за прилике и историју подручја у коме се нашао. Резултате својих истраживања објављивао је у више махова. Његов најважнији рад било је *Описаније окружија ужичког*, објављено у десетој књизи Гласника Друштва српске словесности. Он пише ту о Приличком кисељаку: „Што се минерални вода тиче, ови има у селу Приликама срезу моравичком, једна кисела вода која се са великом ползом употребљава и посјетитеља сваке године прилично има.“ У овом спису, на истом месту, помиње се и још једна бања у ужичком крају која до тада није била позната у ширим размерама. То је Биоштанска бања.⁸ Објављени подаци нису привремено имали никаквог одјека. Остали су више као куриозитет без икаквог потеза од стране државе да нешто учини на унапређењу тих могућих лечилишта. Касније ће доћи до неких потеза, бар што се тиче бање у селу Биоски. Окружно начелство у Ужицу и Правитељство учиниће напоре да се ова бања откопа и уреди за пријем болесника. Овај напор који је из разлога који леже ван људске снаге, остао узалудан, потицао је из два разлога. Први је био у тежњи да се народу помогне у лечењу и одржавању здравља. Други је носио политичко обележје. Од давнина је у народу овог краја било познато лековито дејство бање код манастира изнад Прибоја. Она је имала врло богато извориште и била од давнина надалеко позната. Када је граница просекла овај крај, Прибојска бања се нашла у другој држави. Бо-

гатији житељи из ужичког краја наставили су, уз пасоше, да је посећују. Уз то, дошла су и шиканирања туђинске власти. Откривањем Биоштанске бање српска власт је тежила да своје поданике одврати од путовања преко границе и понуди им ново лечилиште. Видеће се да у томе није било успеха.

*
*   *
*

Предуслови за упознавање и искоришћавање Приличког кисељака лежали су у развоју материјалних могућности српске државе, оживљавању здравствене културе и санитетске службе. Још с почетка седме деценије ништа од свега овог није било на висини. Било је сиромаштва, глади и других невоља. Понекад су епидемије захватале читав овај крај и доводиле до помора а у ужичком округу није имало, повремено, ни једног лекара. Годинама је запостављан тада најважнији задатак — вакцинација против великих богиња. У неким извештајима, који се односе на планинска села поред границе, наводи се да тамо читавих десет година није било пелцовања против богиња.

Народ среза моравичког, у оваквим приликама, када ни у Ужицу није било окружног лекара, одлучио се на један корак коме није било примера у овом крају. Тражено је, не зна се ко је био зачетник ове замисли али сигурно уз подршку ивањичких трговаца, да се овде постави — „опредјели“ — срески лекар. Улога богатијег дела ивањичке чаршије у доношењу овакве одлуке не сме се запоставити. Зна се да је та средина, баш у ово време, тражила и остварила одлуку да се овде добије једна од тада најсавременијих тековина — телеграфска линија до Ивањице и штација у овом месту. Плата, која се претходно обезбеђивала среском лекару, одређена је задовољавајућом сумом од 500 талира годишње. Услов за ово постављење било је расписивање приреза на народ моравичког среза како би се та сума обезбедила.⁹

Баш у то време нешто се постигло на унапређењу здравствене службе у овом крају земље. Тада је попуњено дуго упражњено место окружног физикуса у Ужицу. Овде је дошао доктор Лазар Докић. Нешто касније, тачан датум није познат, у Ивањицу је стигао на дужност среског лекара доктор *Хајрих Толцес*¹⁰ Први откривени документ који се односи на санитетску делатност Хајриха Толцеса у моравичком крају, тиче се баш приличке киселе воде. Срески лекар се једним обимним писмом обратио 5. октобра 1869. године „ње-

говој Екселенцији Министру Унутрашњих Дела“. Обавестио га је шта је сазнао о извору минералне воде у селу Приликама која се налази поред пута од Пожеге за Ивањицу на пола часа од места удаљена. Извештава, даље, да је о постојању ове воде дознао од среског старешине Јована Јевгенијевића. Затим је дознао да много народа користи ову воду и сам је обишао извориште. Молио је да се укаже дужна пажња овом извору, послао узорке и тражио хемијску анализу.¹¹ Ово писмо се може сматрати првим званичним потезом везаним за Прилички кисељак.

Толцесова представка није остала без одговора, мада је овај нешто каснио и није на време стигао у Ивањицу. Министар унутрашњих дела наредио је, 29. октобра исте године, Начелству округа ужичког да наложи доктору Толцесу и даља истраживања Приличког кисељака. Било је потребно знати какво уверење постоји у народу о томе од којих болести лечи ова минерална вода, какви су знаци тих болести и какви су се резултати показивали код оних што су је употребљавали при лечењу, и у чему су примећивали побољшање свог здравља. Налагано је да при овим испитивањима присуствује и моравички срески старешина, па све што се запази — да се достави министру унутрашњих дела ради даљег надлежног поступка.¹²

Министарски налог је упућен у Ивањицу. Доктор Хајнрих Толцес одговорио је на тај захтев, обраћајући се непосредно, 15. новембра исте године, министру унутрашњих дела, што је иначе било неуобичајено, пошто је тадашња администрација прописивала преписку преко непосредне старије установе власти. Х. Толцес се у овом извештају позивао на једно своје писмо од 7. новембра, које се односило на две флаше минералне воде са приличког извора, већ послате на хемијско испитивање. Како он није добио лично одговор ни на своје прво писмо, ни на друго, писао је сада свој извештај са прикривеним незадовољством. Јављао је како је, са среским старешинском, већ извршио неку врсту анкете међу људима који су користили приличку киселу воду. Подвлачио је њено лековито деловање које су посведочавала казивања оних који су испитивани. Вода се користила, како је тада он забележио, у лечењу органа за дисање, при сузбијању катара и других бронхијалих обољења, код отекнућа слезине, затим се употребљавала при лечењу пробавних органа, при губитку апетита, против неких „преступних“ грозница и још понеких обољења. Примена ове минералне воде ишла је, што је тада било потпуно схватљиво, само на основу народног искуства, без икаквих

лекарских упута и контроле. Подносећи овај извештај, средњи лекар је сматрао да је лековитост Приличког кисељака већ била засведочена народним искуством. Тражио је сада, поред достављања захтеване хемијске анализе, да се овде пошаље и једна стручна комисија. А ова, како се може закључити из његовог писања, не би била санитетска, већ грађевинско-техничка, и њен би задатак био да предвиди и изнађе могућности за радове којима би се обезбедило хватање минералне воде, њено издвајање од површинске и уређење целог извора за боље коришћење. При том је указивао и на постојање сумпоровите воде.¹³

Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела, надлежно за послове ове врсте, упутило је већ раније добијене узорке минералне воде из Прилика „правитељственом хемику“ Павлу Илићу на анализу. Стручни хемичар, извршивши овај посао, написао је свој налаз и доставио га у децембру исте године. Иза низа дескрипција свог поступка, спајања са другим минералима и провере нађених резултата, дао је свој налаз. Показало се, према тадашњој могућности испитивања, да у овој минералној води има „угљене киселине како слободне тако и везане, хидрохлорне подоста и сумпорне мало“. Осим тога, у исушеном талогу, кога је било 27 грама на једну бечку фунту минералне воде, нађено је и „нешто фосфорне киселине, натријума, прилично магнезијума, затим мало калијума, доста креча и прилично гвожђа“. Крајњи закључак налаза хемичара Павла Илића гласио је да приличка кисела вода спада у „алкалоично-гвоздени кисељак“. Он резимира истраживање овим речима: „Из ове хемичне анализе дакле види се, да је ово једна од наших кисели најбољи вода које су нам досада и Отечеству познате, па ако и извор те воде буде обилат, онда заслужије свако вниманије Високог Правитељства“.¹⁴

Санитетско одељење Министарства унутрашњих дела обратило се у вези са овим налазом Начелству округа ужичког већ почетком наредне, 1870. године. Оно је упутило извештај о резултатима хемијске анализе, навело закључак хемичара П. Илића, потврђивало лековитост приличког извора и, на основу тога свега, одређивало шта даље има да се ради. Само у свему овом се назирала и извесна опрезност. На ову је упућивало раније искуство са Биоштанском бањом, где су била ангажована знатна средства, људи из власти, лекар, инжењер, па чак постављен и амамџија — па се све показало узалудним, пошто је бањска вода пресахњивала у сушним месецима, или се губила у речном кориту. Сада се држава није појављивала ни

са каквим својим новцима или другим материјалним средствима — већ све препуштала месним снагама и могућностима. Овога пута се само препоручивало. Из Министарства се писало — „кад би се знало да је извор постојан и да има довољно воде за употребење“, онда би требало тражити помоћ у околним општинама „да се гради каква удесна зграда за склањање посјетитеља воде“. Тек тада би се могло удовољити онаквом захтеву какав је подносио доктор Толцес — да се лечилиште обзнани путем новина и да се позову болесници за чије се болести држи „да ове воде попомажу“. Овом приликом је Окружно начелство у Ужицу добило наређење да у Прилике упути свог инжењера, који ће тамо, са среским старешином и доктором Х. Толцесом, испитати да ли је жица минералне воде постојана, колике је снаге и меша ли се где са површинском водом. Увидевши све то, ова комисија је имала задатак да извиди може ли се минерална вода потпуно захватити и на који начин издвојити за даљу употребу. О свему томе требало је поднети документовани писмени извештај ради даљег надлежног поступка.¹⁵

Наређење из Министарства је убрзо и извршено. *Окружни инжењер Карл Арент* отишао је у Прилике заједно са окружним лекаром доктором Лазаром Докићем. Тамо им се прикључио и срески старешина из Ивањице. Лекар, доктор Хајнрих Толцес, није учествовао у раду ове комисије. Он је, нечим незадовољан, дао оставку на дужност моравичког среског лекара, тражио да се премести у јасенички, а распоређен у поречко-рамски срез. Нешто касније је покушао да повуче оставку и врати се у Ивањицу, али му ово није уважено. Окружни инжењер, у присуству осталих чланова комисије, и уз њихова мишљења, скицирао је најближи простор око овог извора, испитивао земљиште и о свему поднео Начелству свој извештај.¹⁶

Касније сређен и израђен план, према подацима тада узетим на лицу места, даје слику постојећег стања и указује на могућности захтеваних решења. На плану се не могу констатовати никакве грађевине, приступи, регулација подзиде ни путеви, чак ни толико да би могли послужили као оријентири. План оцртава једну удолицу ширине до педесетак метара. Ту се налазила дрвена стублина, где је извирала кисела вода, од које је ишао мали јаз за отицање до потока. Од стране овога стублину је заштићавала незнатна подзида од камена и земље, примитивно израђена и удаљена на северну страну за неколико метара. То је било све што је овде затечено: обичан сеоски извор, о коме је сада требало промислити како да се издвоји и уреди ради што веће употребе и користи.

Инжењер К. Арент је, са комисијом, предложио да се корито потока продуби како би могло спровести површинске воде у време киша без мешања са минералном изворском водом. Али, ово продубљивање се могло извршити тек пошто се корито удаљи од минералног извора, а стари јаз затрпа. Ново корито би на десетак и нешто више метара изнад минералног извора добило камену брану, која би се, у виду јаче подзиде, спуштала десном обалом низводно на даљину око двадесет метара, ту добила нову подзиду — како би се спречило да бујица не подлоче обалу. Тако добијен заштитни простор око минералног извора би се подасуо земљом и његов ниво још подигао. Сам, пак, извор би тада морао бити ухваћен бунаром саграђеним од цигле и прекривеним. Бунар, како га назива инжењер, био би у ствари резервоар, из кога би минерална вода излазила до новог нивоа, вероватно у облику једне или више чесама — о којима у расположивом плану нема података. Види се само да би бунар морао бити прилично укопан у земљу, и то испод нивоа воде која је протицала потоком, иза заштитног зида са северне стране.¹⁷

Такав је био предлог званичне комисије за привремено уређење извора минералне воде у селу Приликама. Он се ограничавао само на већ одређени задатак. На основу овог предлога, окружни инжењер је, касније, израдио и предрачун трошкова. Ни у плану ни у предрачуну није било ни помена о другим објектима везаним за коришћење једног лечилишта. Сместајни простор — квартири — кухиње, друге нужне санитарне просторије, извори снабдевања, прилазни путеви — ништа се овде није узело у обзир, ни разматрало.

Такав предлог је преко Начелства округа ужичког доспео Санитетском одељењу Министарства унутрашњих дела. Прва од тешкоћа у остварењу тог предлога била је у томе што се сувише дуго морало чекати на решење и одговор из Министарства. Тек идуће године је Министарство унутрашњих дела писало Министру грађевина о Приличком кисељаку. Извештавало га је о резултатима хемијске анализе те киселе воде, упозоравало на њену лековитост и упућивало на већ познато мишљење хемичара П. Илића. Уз овај допис ишао је и план Карла Арента о радовима које би требало извршити како би се вода могла ухватити и издвојити „да се не меша са слатком водом.“ Тражено је од надлежне власти из грађевинске струке да се тај план уважи „или друго решење употреби те да се та вода ухвати и осигура било о трошку Правитељства или народом општине Приличке“. Из овога излази да није тражено само стручно грађевинско решење, већ и државна средства за остварење овог плана.¹⁸ Има

се утисак да је намера људи из Санитетског одељења била у томе да привуче пажњу највишег врха државне управе, упркос рђавог ранијег искуства, да се ова градња изврши средствима државне касе, која су сигурно била поузданија него снага једне сиромашне сељачке општине.

Оваква жеља и напор остали су безуспешни. Иза неке преписке, којој се данас није могло ући у траг, а могли су то бити и незабележени договори, Министарство унутрашњих дела обратило се Окружном начелству у Ужицу. Ово обраћање се ослањало на постојеће право да су сва рудна богатства, укључујући и минералне воде, власништво државе. Начелство је, полазећи од овога, добило задатак да упита општину села Прилика „да ли она жели да јој се лековита вода (...) уступи у сопственост; под каквим условима; шта мисли ту саградити за удобност при употреби воде и колико земље око те лековите воде држи да јој је потребно“. Министарство је, даље, тражило, поред одговора на своју понуду, и обавештења да ли код извора киселе воде постоји каква државна зграда, колика и од које вредности. Уз то је захтевало да му се поднесе и ситуациони план оног земљишта које би општина, у случају прихватања понуде, затражила. На крају, од Начелства се тражило мишљење да ли би се евентуални захтеви општине могли прихватити или не. Окружно начелство у Ужицу, познавајући добро могућности једне општине као што је она у Приликама, оклевало је са одговором. Изговарало се да окружни инжењер још није готов са планом „од положаја места у коме та вода постоји“ и тражило продужење рока за одговор.¹⁹ Убрзо се показало да од овакве намере неће бити ништа.

Окружно начелство у Ужицу спровело је добијени акт начелнику моравичког среза да по њему поступи. Тадашњи носилац средске власти писар Панта Јовановић позвао је из Прилика Андрију Даријевића, председника општине, кметове Анђелка Симића и Никољу Милутиновића, са свима члановима општинског одбора. Саопштио им је акт Министарства унутрашњих дела и затражио да пружи свој одговор. Људима из општинске управе могло је бити чудно како им се поклања њихова кисела вода а још више и земљиште око ње, које никада није било правителствено. Они о томе нису ни говорили, нити шта помињали. У одговору се нису колебали и једногласно су изјавили: „Ми благодаримо нашем Правитељству које нам вуди да поклони ову лековиту воду која се код нас налази“. Уз ову куртоазну захвалност, додали су прави одговор. Рекли су „да на себе примити не можемо зато што кадри нисмо ништа овде подићи за

удобност долазећег света, јер стање је Народа у општини нашој врло танко, тако да једва се данак учини“. Овом су додавали: „А ваља нам и Школу градити за коју се и само чудимо како ћемо је направити“. Сада су молили, са своје стране, државу да трошкове око уређења и градњи код киселе воде прими на себе. А да би ова њихова молба била јаче поткрепљена, изјавили су да је ова вода корисна и „исцелителна“ и уверавали да то сваки онај зна „који је онђе дошао као слаб (а) отишао је здрав за великим задовољством“. Овај одговор, који је имао облик протоколарне изјаве са одговарајућим потписима људи из општинске управе, отишао је преко Ужичког начелства на надлежно место у Београд. Окружно начелство није давало никакво своје „мњење“, но је само доставило документ општинских часника, уз само једно обавештење. Наиме, да код Приличког кисељака и у најближој околини нема никаквих државних грађевина.²⁰

Приличка општина уствари није могла ни да одговори на други начин. Њени житељи, као и сви остали сељаци, били су притиснути полугодишњим данцима и прирезима. Осим тога, ова општина је од пре неколико година ушла у једну прилично тешку обавезу. То је била градња школске зидане зграде у близини цркве, у средишту села која су сачињавала општину. Ова села, као и остала која су у ово време присупала једном оваквом подухвату, била су „слаба с капиталом а с пореским главама малобројна“. Једини извор средстава за градњу школске грађевине били су прирез и бесплатна радна снага на прибављању и привлачењу материјала. Потребни новац се прикупљао прирезом с пореске главе на главу кроз три, четири, па и више полугођа. Такве грађевине су коштале, уз сав добровољни рад, по неколико стотина цесарских дуката.²¹ Пред крај 1870. године, када се већ имало потребно одобрење просветне власти за подизање школске зграде, приличка општина је већ била прикупила до близу 120 цесарских дуката, а уз то прибавила и доста грађевинског материјала — но то све није било довољно и захтели су се нови напори.²² Они су били утолико већи, јер је одлучено да се школска грађевина не гради од слабог материјала, као што су бондрук или брвна, већ да се зида по тада постојећим плановима. Ово друго решење, мада скупље, значило је дуготрајнију школу, али и повећање приреза и радова на привлачењу материјала. Уз ово су ишле и обавезе за грађење ћуприје на Моравици како би се Радаљево повезало са Приликама, нарочито када се школа отвори да би деца отуда лакше долазила.²³ Ови терети морали су бити довољно убедљиви

да Приличка општина не прихвати понуду државе ни преузме трошкове око уређења минералне воде. Њена изјава на надлежном месту могла је бити примљена само као израз сиромаштва и немоћи.

Осим тога свега било је и још нешто о чему нема ни помена у преписци ни о минералној води ни о школи. Постојала је тада посебна велика невоља, која се граничила са несрећом. Из ове општине потицали су харамбаше једне од најозлоглашенијих хајдучких дружина које је имао ужички округ у прошлом веку. То су били браћа Јевђовићи, страх и трепет за старовлашка, драгачевска и златиборска села. Носили су у ово време на души већ око тридесет убистава, велики број отимачина, уцена, похара и насиља. Мрежа хајдучких јатака — „орјатско племе“ — како је назива полицијски извештај из Ивањице, протезала се преко многих села у наведена три среза и имала своје корене и по околним чаршијама. Били су присутни стални хајдучки злочини и сталне потере за одметницима, уз сва подозрења и узнемиравања и од стране власти и од хајдука и њихових јатака. Житељи приличке општине стално су живели у средишту ових збивања под притисцима и изложени недаћама. Чак је било и покушаја да се изврши смена општинске власти — што је стајало у некој нејасној вези са хајдучком дружином и њеним јатацима. Каква је невоља била над овим народом тих година најбоље указује до тада невиђена сума новчаних уцена. Само за главе браће Јевђовића било је расписано по 400 цесарских дуката — која би сума била потпуно довољна за изградњу двају онаквих школа какву је припремала да гради приличка општина. А то је био један од терета, који је утицао да се одбије државна понуда у вези Приличког кисељака.

Државна власт, упркос свих ових чињеница, настојала је, и даље, да се уређење Приличког кисељака наметне месној општини и спроведе њеним средствима. Поново, с почетка идуће, 1872. године, нови срески начелник у Ивањици, енергични Панта Јовановић, позива управу приличке општине у своју канцеларију и поставља старо питање: да ли пристаје да о свом трошку „утврди извор“. И поново је уследио прошлогодишњи одговор: „Обштина је наша слаба и нејака, пак због тога никаквих трошкова око утврђења киселе воде поднети не може“. Опет су наведени већ познати разлози одбијања: данци и прирези, као и давања за градњу школе. Што се, пак, тичало извора киселе воде и свих радова на том месту, општина је препуштала Правитељству нека „оно промисли са овом водом како зна и (како) за најбоље нађе.“²⁴

Тако се, и овога пута, показало да није било никаквог решења да се нешто постигне на унапређењу Приличког кисељака. У то време је, уз већ раније сачињени план грађевинских захвата на самом извору и око њега стигао и предрачун трошкова за те радове. Излазило је да ће бити потребна сума од 38.600 гроша чаршијских. Али тих новаца, као што се видело нигде није било. Министар грађевина, упознат са овом сумом и са тешкоћама око спровођења у живот намере за уређење Приличког кисељака, а још више знајући слабо стање државне касе, писао је Министру унутрашњих дела — пошто народ из Прилика не пристаје на трошкове „да се овај посао мора отложити за будућа времена.“²⁵ Тако је, и засад, ово питање остајало без решења.

Могло је тек сада да изгледа да је стање ствари на уређењу Приличког кисељака постало безнадежно. Ипак се ишло ка неком решењу, при чему је један од чинилаца било и време са променама које је доносило. Општина у Приликама успела је, уз велике напоре да савлада тешкоће око подизања своје школске грађевине и тиме се растерети од даљег приреза расписаног у ову сврху. Наступило је и још једно, не безначајно, олакшање. Полицијска власт је постигла оно што је низ година измицало: успела је да разбије и уништи Јевђовићеву разбојничку дружину и разори јатачку мрежу, чији су откривање и обим изазвали запрепашћење јавности. Приличка општина је скинула са себе оно стално подозрење власти и непрекидну узнемиреност. Јавност је, пак, све више дознавала о значају и вредности Приличког кисељака. И у самим Приликама се сада већ другим очима гледало и на питање уређења киселе воде. Ново је било и то што је и сама државна власт приступала овом питању на промишљенији и бољи начин.

Сада је Окружно начелство у Ужицу предузело неке кораке. Потстакло је министра грађевина да се већ једном стави на дневни ред и реши шта да се учини са Приличким кисељаком. Министар грађевина се поново обратио министру унутрашњих дела, а овај Начелству у Ужицу. Сада се тражило другојачије решење, опет ће бити као последица неког договора. Ново питање, упућено у Ужице, било је и новог садржаја, пошто се знало какав је био одговор на претходна. Сада се тражило само да житељи из приличке општине пристану да притекну Правитељству у помоћ, не са новцем, већ са својим радом, наиме да учествују при откопавању земље, вађењу и превозу камена за бране и подзиде и сличним пословима. Држава би, пак, са своје стране, плаћала мајсторе „и све друго што треба

за хватање и уређење напред поменуе воде“. Начелству се скретала пажња да, због већ познатог слабог материјалног стања ове општине, учини још један корак и затражи сарадњу и помоћ и из околних места. Требало је, такође, запитати и оближње општине да ли би пристале да својим радом потпомогну подизање и уређење те минералне воде, „која ће свакојачко и њима бити од користи“. Наглашавало се да „без те жртве оближњи општина није ни право ни могуће да само Правитељство ту воду оправља и подиже“.²⁶

Одзив општина, услед измењених околности и равномернијег распореда терета, сада се показао повољним. Приличани, који новаца нису имали, а располагали су знатним искуством са вађењем и превожењем камена и другог грађевинског материјала још из претходних година када су градили школу, сада нису изражавали никакве знаке одбојности. Срески старешина Панта Јовановић позвао је општине: ивањичку, шумљанску и приличку на договор о овако постављеном питању и новом предлогу. 17. јула 1873. године у канцеларији среза моравичког у Ивањици извршен је договор и о томе написана и потписана заједничка протоколарна изјава. Председници, кметови и одборници све три општине питани да ли пристају „да поднесу терет у превлачењу материјала?“ Сада је њихов одговор био протоколарно јединствен: „Пошто кисела вода постои у атару ове три општине најближе, и за сав народ полезна и потребна, то *подписани кметови и одборници општина: Приличке, Ивањичке и Шумљанске пристајемо да помогнемо за утврђивање извора Киселе воде у превлачењу материјала, одкопавању земље и другог посла што Народ урадити може, до само што у стању нисмо Мајстора и друго што треба плаћати, него молимо Правитељство да ово нам учини*“. Овај протокол, у име својих општина, прописали су ивањички председник Петар Поповић, шумљански председник Младен Татовић и прилички Новак Марковић, затим сви кметови и одборници, уз обавезно стављање службених печата. „Ради бољег веровања“ — како се тада говорило. Протоколарну изјаву је потврдио и срески старешина. Затим је овај документ отишао у Ужице, а одавде у Београд „господину министру на његову употребу“.²⁷

Године 1873, иза оваквог изјашњавања три општине, дошло до избиљног окупљања народа и радних подухвата на уређењу Приличког кисељака. Општине су сигурно извршиле своје радне обавезе у земљаним радовима, прибављању и превозу материјала. Био је то само један од низа кулука који је падао на села у овом крају. Није познато како и са колико је новаца учествовала држава при

овим радовима ни какви су мајсторски послови, које је требало плаћати, извршавани. Није, чак, ни сигурно да су тада извршени грађевински радови на бранама, подзидама и зидању бунара. Али се нешто радило, чим је крајем године констатовано да је „вода привремено уређена.“ Иницијатива за овај јавни рад ишла је и даље од три оближње општине. Ивањица, увиђајући значај минералног извора као лечилишта, поред заузимања њених грађана, обратила се у Пожегу и у Ужице са позивима да имућнији људи притекну у помоћ са својим прилозима. Одзив није изостао. Те године је у Приличком кисељаку, поред планираних радова, учињен и корак даље. Подигнуто је 11 „квартира“ и саграђена једна кухиња.²⁸ Тако је читав ужички крај већ једном имао, какво-такво, природно лечилиште у својој средини. А оно је од тада, већ више од једног века коришћено и — користи се и у нашим данима.

Почетак ових радова и њихово успешно спровођење довело је и до једног неспоразума. Неко је негде, прилично неодговорно и можда непромишљено, обећавао помоћ за уређење лечилишта у Приликама и изван оних плаћања за мајсторске наднице и издатке који су се морали чинити при таквим радовима. Док су радови трајали прошао је глас да ће српска влада дати још 600 цесарских дуката за даље радове у Приликама и да је та сума већ и одобрена. Али, како се приближавао крај године, изгледа да се тај новац добије били су све мањи. Посланик моравичког среза и тадашњи представник ивањичке општине Петар Поповић, један од потписника летошње изјаве и приступању радовима у Приликама, у Народној скупштини говорио је о радовима на уређењу минералне воде. И он се позивао на ранију хемијску анализу, још једном подвлачио лековитост овог извора „који се убраја међу најбоље у земљи“, позивао се на бројни свет што ту тражи лека, па се исцељује и ретко ко да одлази без помоћи. Посланик је све ово наводио као јаке разлоге за своју интерпелацију упућену министру финансија, којом је тражио одговор шта је са 600 обећаних цесарских дуката за даље радове. Тражио је објашњење да ли се ти новци могу добити и издати на даље уређење воде, па тек онда да се приступи изградњи „квартира“. Уз ове градње, посланик је дозвољавао могућност да овде и приватна лица могу зидати своје грађевине, па чак и једино она — ако то не хтедне учинити влада.²⁹

Народна скупштина је интерпелацију прихватила и упутила надлежном министру финансија на одговор. Но, одговора није било за више од месец и по дана. Министар финансија ни тада није одго-

ворио. То је, уместо њега, учинио министар унутрашњих дела. Писмено је објаснио народном посланику да је влада, после пристанка општина да својим радом помогну уређење Приличког кисељака, обещала поднети неке трошкове око даљег уређења. Али, сума за то није била одређена, што је значило да није ни било обећања за шест стотина цесарских дуката. Сада се није говорило ни о тој „некој суми“, пошто се није знало ни колики ће ти трошкови бити. Министар унутрашњих дела је само обећавао да ће се, после „стручних приступа“ питању уређења минералних вода у Србији, „приступити“ довршавању започетих а неизвршених радова у Приличком кисељаку.³⁰ Било је то обећање на дуги рок.

Од тог времена Прилички кисељак постаје све познатији у овом крају, па се глас о њему чује и шире у земљи. Те исте године у Српским новинама непотписани путописац наводи како се „на 1/2 сахата од механе Приличке, у шуми, наводи добра кисела вода“ У допунској примедби уз овај навод каже се: „Ова је кисела вода настојавањем среског старешине г. Панте Јовановића сада оправљена и даје се употребљавати.“³¹ Као допуна овом казивању може да послужи и оно што је исте године записао окружни физикус Стеван Тренчини. Говорећи о две минералне воде у овом округу: о Приличком кисељаку и о „топлику“ у Биоски, придаје првој већу важност. „Кисељак у Приликама врло пријатног укуса, осим неопредељених солних честица садржи доста угљене киселине и таковог газа, Гвоздене и бакарне руде у листацу садржавају и околне планине. Садањи извор налази се у примитивном стању, врло слабо тече. Већ се прилично посештава, али без лекарског савета. Грађевине нема, осим једне *дашчане зграде* са 3 — 4 собе, ту је и механа.“ О „топлику“, како овај лекар, слаб познавалац српског језика, назива Биоштанску бању, пише као о нечему што је безнадежно изгубљено.³² Но, овај крај земље ипак није био осуђен да има само једно лечилиште. Ускоро, за непуну годину, указаће се могућност коришћења једног новог бањског лечилишта. Поставиће се питање бољег коришћења и уређења Овчар-бање.³³

Милан Ђ. Милићевић, у свом заокруженом, некада популарном и много читаном делу о Србији, када описује ужички округ, указује међу минералним водама прво на Прилички кисељак. Објаснивши његову локацију, а не знајући за неколико година раније добијене

резултате хемијске анализе воде, пише „да зналци још нису казали њене састојке“, али да подсећа на буковичку воду. Овај аутор је забележио да овде већ сваког лета долази доста света ради лечења. Он истиче прегаоце на уређење овог лечилишта. Поред среског старешина Панта Јовановића, наводи и Кузмана Шолају.³⁴ Овај човек је тада био прилично богат ивањички трговац, угледан и познат. Можда је баш његова заслуга што је пажња имућнијих људи из Пожеге и Ужица скренута на Прилички кисељак и тако се помогло његовом унапређењу.

*
*   *
*

Кратки преглед докумената, чињеница и догађаја о којима они говоре, када је реч о природном лечилишту Приличком кисељаку, указује како је спор и мучан био пут од његовог откривања до довођења у бар употребљиво стање. Тај преглед истовремено указује и на сиромаштво једне мале земље и њеног народа у коме није било, у прво време, скоро никаквих могућности за унапређење и побољшање здравства и санитетске службе.

Указујемо и на још једну чињеницу. Упркос свих тада постојећих тешкоћа, као што су сиромаштво, незнање и немоћ, народ је налазио снаге да омогући напредак, чак и ако му његова држава није указивала ни најнужнију помоћ. Иа и онда када је ова била не само оправдана већ и неопходна. Прилички кисељак, чак и у нашим данима, носи сва обележја негдашњег народног залагања да ово природно добро стави у службу човека.

НАПОМЕНЕ

1. Барона Ж. А. Хердера, Рударски пут по Србији, Београд, 1845, стр. 19, 37 и 38. Штампано у Правитељственој књигопечатњи. На овај спис се позива више страних и наших аутора када говоре о Србији тога времена, а међу њима Емерих Линденмајер, Милан Ђ. Милићевић и Тих. Р. Ђорђевић.

2. Тих. Р. Ђорђевић, Медицинске прилике за време прве владе кнеза Милоша, Београд, 1921, стр. 26 — 27. Ту овај аутор наводи само податак из напред наведене Хердерове књиге.

3. Барон Хердер, на истом месту, стр. 35. Пада у очи да се овде не помиње ни Овчар бања из непосредне близине Чачка.

4. Архив Србије (даље: АС), Суд округа ужичког, 1835. год. Акт из канцеларије Управитељног совјета од 25. новембра 1835. Уз овај акт, поред објашњења о узорцима минералне воде, дата су нека објашњења и о путним трошковима барона Хердера. (Сви датуми се овде наводе по старом, јулијанском календару. За тачније одређивање треба датуму из старог календара додати још 12 дана колика је у прошлом веку била разлика између овог и новог календара).

5. Постоји вероватноћа да је С Јаковић узео узорке воде и са Приличког кисељака. Та могућност потиче из чињенице да је овај чиновник рођен и одрастао на Катићима близу Прилика и да се бавио и у овом последњем месту, па је морао знати за тамошњу киселу воду. Али је могао послати и узорак са једног слабог извора киселе воде и поред саме Ивањице. Није јасно о чему се ради када се у акту Совјета говори о некој води која има црвену пену.

6. Др Емерих Линденмајер, Опис минералних вода у Књажевству Србији до сада познатих, Београд, 1856. год.

7. Исто, стр 82. Др Линденмајер наводи да ова вода „садржава нешто гвожђа; но одликује се топлотом, јер показује 30° Ром“. Истовремено указује да та вода још није била каптирена, нити се знало од каквих болести лечи.

8. Гласник Друштва србске словесности, књ. X. 1858. год. Рад Стојана Обрадовића — Описаније окружија ужичког, Наведени податак на стр 311. Аутор ту указује и на неку бању у селу Љубишу. Бања у селу Биоски нешто касније постаје посебан предмет пажње и трошкова. Али, то се показало некорисним, пошто је пресушивала или се губила у речној води. На карти, која је ишла уз Обрадовићев спис, Прилички кисељак је већ био обележен уобичајеним знаком — стилизованом чашом. На ранијој Коцебуовој карти из 1831. године таквог обележја није било.

9. АС-МУД-С-Дел протокол 1868. № 264, од 19. фебруара исте године. Молба за постављење лекара у срез моравички поднета је преко Начелства ужичког 15. фебр. те године. Са овим постављењем, због недостатка лекара, ишло је тешко. Молба је обновљена, опет преко Начелства, 2. августа 1868. (Исти протокол, № 1418/1868). Ову потребу народну у моравичком срезу покушао је да искористи надрилекар М Ракићевић, из Чачка. Обратио се министру унутрашњих дела и тражио да му се додели лекарско место у Ивањици. Одговор на молбу отишао је Начелству у Чачак као препорука да се тај човек казни због бесправног лечења (Исти протокол; № 1868, 1892 и 2020 за 1863. годину).

10. Др Лазар Докић постављен је на ову дужност 15. октобра 1869. године. Датум ступања на дужност доктора Хајнриха Толцеса (Heinrich Tolzes) у Ивањици није се могао утврдити. Ступио је на дужност вероватно по одобрењу Министарства унутрашњих дела, али по уговору сачињеном са власти у овом месту Министарство је давало сагласност на уговор и постављење тек пошто се, из диплома, уверило у стручност лекара. Уз то је била потребна и претходна сагласност министра финансија за прикупљање приреза из кој се обезбедила лекарска плата. Младом доктору Лазару Докићу ово је било прво рашно место, а Хајрих Толцес је био први средњи лекар, не само у моравичком срезу, него и у целом ужичком округу.

11. АС-МУД-С-Ф-VI-1/1873. Писмо др Х. Толцеса од 5. октобра 1869. год. из Ивањице — министру унутр. дела Рад. Милојковићу. Писмо је примљено тек 29. истог месеца и заведено под С № 2179. Текст овог писма, као и других, која потичу од Х. Толцеса је на немачком језику.

12. Исто, концепт акта Министарства унутрашњих дела; С № 2179, од 29. окт. 1869. год. Начелству окр. ужичког. Ту се саопштавају подаци из писма добијеног из Ивањице, са захтевом да се провере и допуне.

13. АС-МУД-С-Ф-VI-123/1869. Извештај др Х. Толцеса од 15. нов. 1869. год. Министарству унутр. дела Прим. С № 4093, од 16. нов. ист. год. Један претходни, непронађени, службени извештај отишао је преко Начелства у Ужицу десет дана раније. У овом, другом, извештају др Толцес је тражио да се изврше потребни радови на уређењу Приличког кисељака, а затим преко новина објави о лековитости овог извора како би још наредног пролећа болесници ту потврдили лек својим новозама. («... damit die leidende Menschheit im Frühjahr schon hier Heilung suchen soll und finden wird»).

14. АС-МУД-С-Ф-V-1/1873. Ова хемијска анализа је завршена и потписана 18. децембра 1869. године.

15. Исто и концепт акта Министарства унутрашњих дела; С № 2449/869, од 15. јануара 1870. год. Акт је и као обавештење и као наређење упућен Начелству округа ужичког.

ПРИЛИЧКИ КИСЕЉАК ОТКРИВАЊЕ И ПРИВРЕМЕНО УРЕЂЕЊЕ

16. Исто; извештај Начелства окр. ужичког; Л № 18 од 20. фебр. 1870. год. Министарству унутр. дела Инжењер Карл Арент (Carl Arendt) на терену је узео само мере и елементе за израду пројекта. План је сачињен нешто касније у Ужицу.

17. В. пројект за оправку Киселе воде у Приликама који је израдио инж. К. Арент (АС-МУД-С-Ф- 1/1873).

18. АС-МУД-С-Ф-VI-1/1873. Концепт акта Министарства унутр. дела С № 344. од 22. маја 1871. год. — министру грађевина

19. Исто; концепт акта Министарства унутр. дела; С № 1094. од 30 јуна 1871. год. и одговор Начелства из Ужица; Л № 47. од 19. јула исте год.

20. Исто; протоколарна изјава часника Приличке општине од 10 јула 1871. год. и спроводни акт Начелства окр. ужичког; Л № 79. од 30. јула исте године.

21. АС-НОУ-1869. нср. гр. Президијално писмо окр. начелника Ст. Симића од 29. јуна 1869. год. министру просвете и црквених дела. Окружни начелник овде износи преглед градњи школе у целом округу.

22. АС-НОУ-1873. нср. гр. Извештај начелника ср. моравичког № 3398. од 20. августа 1870. год о градњи школе у Приликама, затим извештај № 4261/Д № 491. као и акт Начелства окр. ужичког № 11395/Д № 1065. од 18. нов. 1870. год.

23. Исто; начелник ср. моравичког; № 5638. од 10 јан. 1872. Министар финансија је одобрио и накнадно разрезивање приреза у приличкој општини за градњу школе актом Е № 358. од 9. фебруара 1871. год Новоприкупљени прирез предат је Управи фондова на чување током августа исте године.

24. Исто; протоколарна изјава Општине приличке — начелнику ср. моравичког од 17. марта 1872. год. Ово је био стари и власти већ познати одговор. Новина у овоме била је у нечему другом: Сада је на челу Приличке општине био други човек — Новак Марковић, а и нови одборници. Овде је подбацио уобичајени метод полицијске власти. Наиме, ако се није могло продети са нечим код једне општинске управе, она је смењивана и довођена друга послушнија. Тала би се обично и усвајало оно што се наметало.

25. АС-МУД-С-Ф-VI-1/1873. Акт министра грађевина; И №349. од 28. апр. 1873. год. — министру унутр. дела Предрачун је саставио окружни инжењер у Ужицу К. Арент; учинио је то на основу свог ранијег пројекта при увиду стања у прошлој години. Из овог предрачуна се види да је инжењер предлагао израду бунара од цигле за обухватање извора и коришћење приличке киселе воде.

26. Исто; акт министра грађевина; И № 214. од 4 априла 1873. год. — министру унутрашњих дела. Концепт акта министре унутрашњих дела С № 764. од 6. маја 1873. год. — Начелству окр. ужичког. Уз ова акта ишле су предходне протоколарне изјаве Општине приличке.

27. Исто; концепт акта министре унутр. дела; С № 764 од 6. маја 1874. год. Протоколарна изјава општина: приличке, шумљанске и ивањичке од 17. јуна 1873. год. № ср. канцеларије 2008. и пропратни акт Начелства окр. ужичког; Л № 52. од 26. јуна 1873. год. — министру унутр. дела.

28. Исто; интерпелација посланика ср. моравичког Петра Поповића у Народној скупштини, 27. новем. 1873. год. — министру финансије. Овде се наводе и неки подаци о градњама код Приличког кисељака. „Квартари“, о којима се говори, нису сигурно биле неке чврсте и трајне грађевине Једно усмено казивање у Приликама од пре неколико година указује да су ти „квартари“ били слични оним малим грађевинама од брвана, бондрука или сличног материјала, какви су били и дућани на панађуриштима у Ивањици и Пожеги или „соврашице“ на црквеним сабориштима, какве су богатија сеоска домаћинства подизала прошлог века. Указивано је и на „кућишта“, где су се ти објекти налазили. Међутим, ово противречи једном савременом наводу о коме ће још бити речи. Такве приватне „сувоте“ код киселе воде могле су настати у нешто каснијем времену.

29. Исто; већ овде се указује да се отвара могућност за изградњу причватних зградаца и склоништа.

30. Исто; ови подаци потичу из одговора на интерпелацију моравичког народног посланика. Одговор није дао министар финансија, већ министар унутрашњих дела и то за више од месец и по дана по постављању питања, 15. јануара 1874 под С№ 2493/873. Са тим се привремено стало са радовима, бар уколико се за њих очекивала државна помоћ.

31. Српске новине, бр. 157. од 17. јула 1874. год.

32. АС-МУД-С-Ф-III-26/1875. Начелство окр. ужичког; Л№ 13. од 17. јануара 1875. год. Овде окружни физикус Ст. Тренчини даје извештај „по струци санитарској“ за округ ужички у протеклој години. Он је овде јаснији о градњи у Приличком киселјаку него што је то био моравички посланик прошле године. Ту се види да није у ствари било 11 „квартира“ и кухиња, него нека дашчана испреграђивана барака, можда са толико одељака. Уместо кухиње, физикус пише да је тамо подигнуте некаква *медана*. Говорећи о другој минералној води — „топлику“ и у Биоски, Ст. Тренчини пише да је на врло незгодном месту, изложеном поплави и да престаје у сушно доба. Иначе, температура те воде износила је 20 реом. ступњева. Из овог извештаја се види да окружни физикус није знао за хемијску анализу воде у Приликама чим говори о „неопређеним солним честицама“.

33. Овчар-бања, у Овчарско-кабларској клисури, коју др Линденмајер наводи под именом Благовештеније, дошла је на дневни ред припрема за уређење с почетка 1875. год. Начелство округа рудничког писало је 22. априла 1875. године извештај о тој бањи министру унутрашњих дела и поставило питање да ли се може тамо дозволити подизање неких зграда. Из Министарства, уз чуђење, дошао је одговор: чему такво питање служи „кад је свакоме слободно на својој земљи подизати“. (АС-МУД-С-Дел. протокол, 1875. № 848. од 28. апр. 1875. год.).

34. Милан Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд, 1876. стр. 582. Овде се аутор осврће и на Биоштанску бању. Говорећи о Овчар-бањи, када је реч о рудничком округу, бележи подетке познате већ код Ем. Линденмајера (стр. 309, при чему се и позива на овог аутора).

PRILIČKI KISELJAK DÉCOUVERTE DE CETTE SOURCE MINÉRALE ET SON AMÉNAGEMENT PROVISOIRE

L'ouvrage est consacré à Prilički Kiseljak, source d'eau minérale, située dans le Sud — Ouest de la Serbie et connue actuellement comme station thermale.

Le passé de Prilički Kiseljak n'a pas été tumultueux. Pendant longtemps les propriétés curatives de son eau sont restées totalement inconnues. Seule la population des environs immédiats s'en servait pour satisfaire ses besoins d'eau quotidiens. Les informations sur cette source se frayaient difficilement le chemin jusqu'aux organes compétents de la Serbie et c'est avec une lenteur excessive que le public apprit l'efficacité thérapeutique de son eau. La première mention de Prilički Kiseljak date de 1858: S. Obradović, auteur d'un ouvrage sur l'arrondissement d'Užice parle de l'eau de cette source, en soulignant que la population en fait un usage assez efficace dans des buts curatifs.

Ce n'est qu'en 1869 que Prilički Kiseljak attire pour la première fois l'attention de l'administration de l'Etat, grâce aux suggestions du médecin Heinrich Tolzes, qui travaillait à l'époque auprès de l'arrondissement de Moravica. Les autorités compétentes chargèrent bientôt l'ingénieur Carl Arendt de dresser un projet d'aménagement de cette source d'eau minérale.

Cependant, Prilički Kiseljak ne fut pas aménagé avec les moyens financiers fournis par l'Etat. C'est grâce aux efforts de plusieurs communes (Prilički Kiseljak, Šumljan, Ivanjica) et à l'aide offerte par des citoyens de Požega et d'Užice que cette source put être transformée en une sorte de station thermale.

Aujourd'hui encore Prilički Kiseljak repose sur les bases solides, posées il y a plus d'un siècle.

Novak ŽIVKOVIĆ

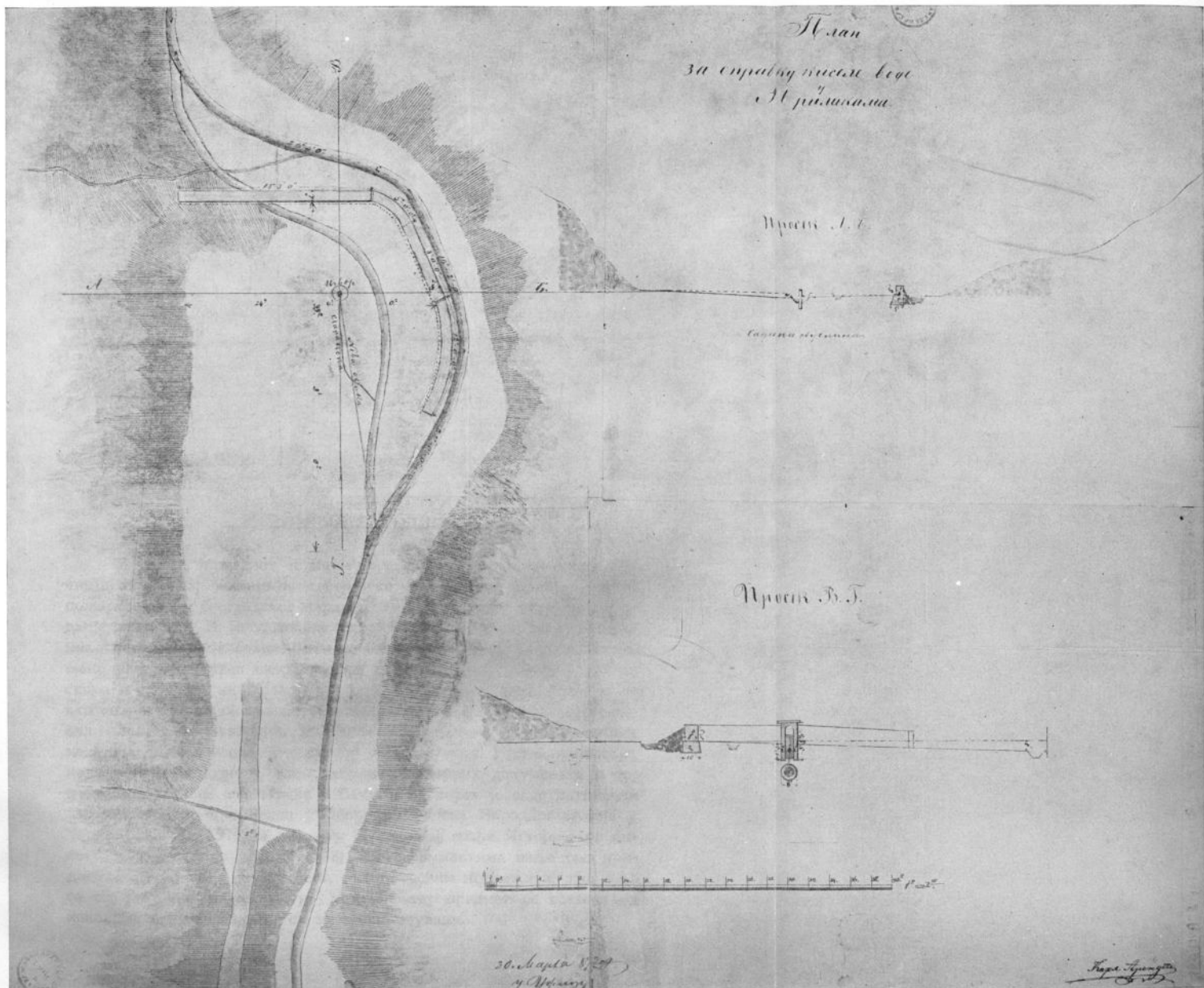
Hohes Ministerium!

Hochwürdiges Kaiserliches Ministerium für chemische
Untersuchung am 15. November 1869
Mineralwasser betreffend, Scheidung vom 7. November
1869 für Antwort in Bezug auf die betreffende
Kaiserliche Verfügung vom 2. October 1869, zu dem auf
wachen Krankheiten ist die Benutzung dieser Quelle
Vindication durchsichtiger Obweil nun, nach dem Bildungs-
grad der für die Kranken, ist Wasser der Kranken die
Detailirung der einzelnen Krankheitsformen
von Seiten, ist mir folgende klar geworden:
1) bei Krankheiten der Athmungsorgane
z. B. bei Bronchitis (chronisch) (akut) (subakut)
der Bronchien & Bronchien
2) bei Krankheiten der Verdauungsorgane wie
Verdauung, Gastritis, Cholera, Anämie, etc.
die Obgleichungen der obigen Intermissionen &
besitzt Intermissionen
die Obgleichungen dieser Kaiserliche Verfügung durchsichtiger
ist dass es ein hohes Ministerium um die Verfügung

Сл. 1. Доктор Хайрих Толлес, лекар среза моравичког: Представка Министарству унутрашњих дела од 15. новембра 1869. године о Приличком киселяку. (Факсимил прве стране документа)

Сл. 3. Карл Арент, окружни инжењер у Ужичу: Пројекат привременог уређења изворишта Приличког кисељака